

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.161:330.341.1/4

РОЗПОДІЛ ФУНКЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

DISTRIBUTION OF SOCIAL RESPONSIBILITY FUNCTIONS BETWEEN SUBJECTS OF SOCIALIZATION OF ECONOMY

Галушка З.І.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії,
менеджменту і адміністрування,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

У статті аналізуються необхідність, можливість, форми та умови забезпечення соціальної відповідальності держави, сфери бізнесу та громадянського суспільства. Дослідження проведено у ракурсі соціалізації економіки та забезпечення умов для гарантування соціальної безпеки в країні. Дається аналіз форм прояву, функцій та механізмів забезпечення соціальної відповідальності усіх суб'єктів економічних відносин.

Ключові слова: соціалізація економіки, соціальна відповідальність, суб'єкти соціалізації, соціальні функції держави, моделі соціальної відповідальності бізнесу.

В статье анализируются необходимость, возможность, формы и условия обеспечения социальной ответственности государства, сферы бизнеса и гражданского общества. Исследование проведено в ракурсе социализации экономики и условий обеспечения социальной безопасности в стране. Дается анализ форм проявления, функций и механизмов обеспечения социальной ответственности всех субъектов экономических отношений.

Ключевые слова: социализация экономики, социальная ответственность, субъекты социализации, социальные функции государства, модели социальной ответственности бизнеса.

In the article we analyse the necessity, opportunity, shapes and conditions of social responsibilities of the state, business and civil society. The study was conducted in the perspective of socialization of the economy and to ensure the guarantee of social security in the country. We give the analysis of manifestations, functions and mechanisms of social responsibility of all economic relations.

Keywords: socialization of the economy, social responsibility, agents of socialization, social functions of the state, models of social responsibility.

Постановка проблеми. Соціалізація економіки – це об'єктивний процес та закономірність розвитку сучасної економіки. Для постсоціалістичних країн її необхідно розглядати як надання соціальної спрямованості розвитку економічних процесів та формування й підтримання умов соціальної безпеки шляхом пристосування суспільства до ринкової організаційної культури через: 1) трансформацію відносин власності, яка сприяє демократизації соціально-економічних відносин; 2) лібералізацію економічних відносин та захист ринкової конкуренції; 3) впровадження відносин соціального партнерства та становлення й виконання функцій

соціальної відповідальності органами державної влади, суб'єктами господарської діяльності, громадськими організаціями; 4) активну участь громадян в соціально-економічних відносинах, пов'язану із підвищенням соціального статусу, досягненням успіху, визнанням, отриманням відповідної винагороди та задоволенням потреб; 5) визначення механізмів узгодження економічних інтересів та розв'язання соціальних суперечностей.

Соціалізація передбачає множинність підходів до розв'язання соціальних завдань. Основу складають заходи соціального захисту населення, що формуються на державному

рівні. Однак навіть у соціально успішних країнах їх розв'язання не може бути забезпечено виключно зусиллями уряду. Тому необхідно ставити питання про розподіл функцій соціальної відповідальності між державою, сферою бізнесу, громадянським суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні теоретико-методологічні та прикладні аспекти соціальної відповідальності держави, бізнесу, суспільства актуалізуються у працях Г. Башнянина, Л. Бевзенка, К. Ващенко, З. Варналія, В. Воротіна, А. Гальчинського, Т. Гайдай, В. Гейця, О. Грішнєвої, А. Гриценка, С. Дриги, Н. Дєєвої, Ф. Євдокимова, Я. Жаліла, В. Звоняра, О. Кужель, В. Ільїна, А. Кириленка, А. Колота, Г. Кривоуса, Е. Лібанової, І. Малого, В. Мунтіяна, О. Новікової, Б. Пасхавера, В. Півняка, І. Прибиткової та багатьох інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас соціальна відповідальність в Україні залишається ніби прерогативою держави, а її значення як сфери безпосередньої діяльності бізнесу, громадянського суспільства залишається недостатньо усвідомленим, недооціненим поняттям. Це ускладнює можливості ефективного розв'язання як соціальних, так і економічних проблем, гальмує залучення соціальних інвестицій у практику господарської діяльності, не дає змогу розробити ефективний механізм розв'язання соці-

альних суперечностей. Саме невідповідність реалій вітчизняної економіки загальносвітовим тенденціям соціалізації економіки зумовлює необхідність розподілу функцій соціальної відповідальності держави, бізнесу і громадянського суспільства як ефективного механізму узгодження інтересів всіх зацікавлених сторін у процесі соціалізації економіки.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності розподілу функцій соціальної відповідальності між різними суб'єктами економічних відносин з метою пришвидшення процесів соціалізації економіки та гарантування соціальної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Орієнтуючись на світовий досвід соціалізації економіки та сучасні проблеми її здійснення, зауважимо, що пошук ефективних механізмів соціалізації повинен вестися у напрямі визначення соціальних функцій усіх зацікавлених суб'єктів, виходячи із необхідності забезпечення і підтримання соціальної безпеки. Соціальна безпека – це результат цілеспрямованої взаємодії усіх соціальних суб'єктів, кожний з яких несе соціальну відповідальність на своєму рівні (рис. 1).

На рис. 1 ступінчата фігура показує, що масштаби гарантування соціальної безпеки складаються із зусиль усіх учасників еконо-

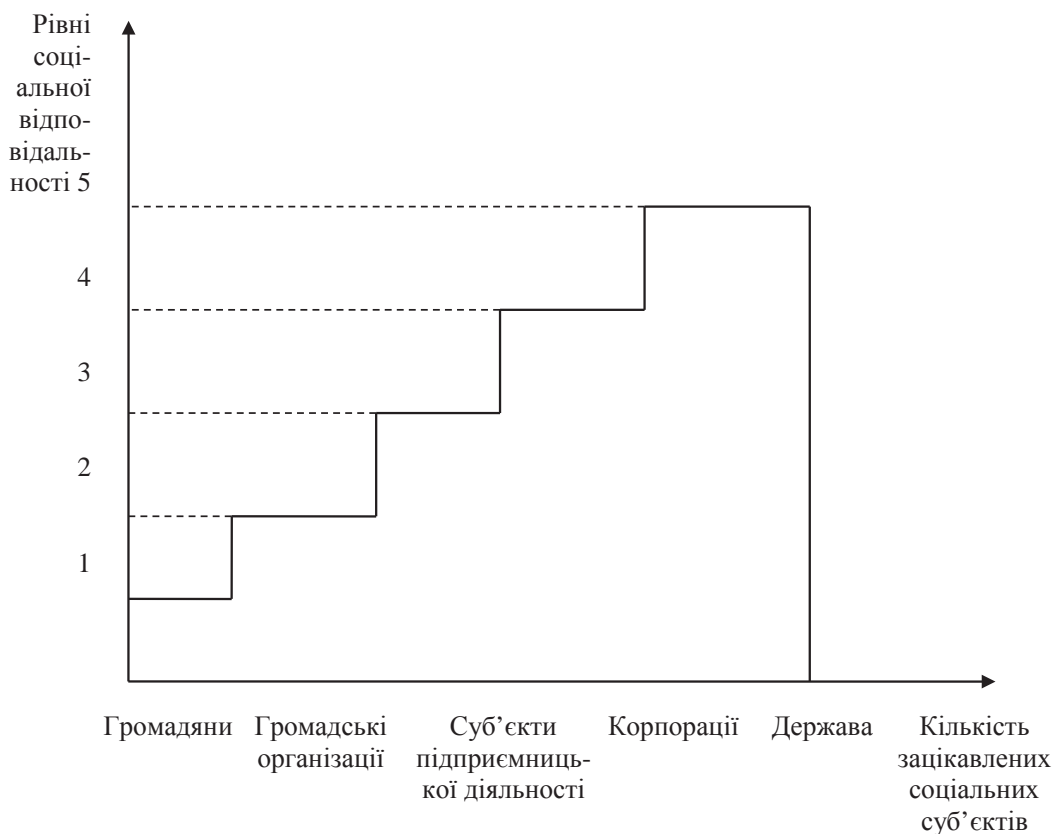

Рис. 1. Рівні соціальної відповідальності

Джерело: складено автором

мічних відносин. Сукупність тих дій (зокрема, потенційних), які можуть здійснити держава, бізнес і населення, підвищивши свою сукупну активність і рівень задоволення потреб, В. Геєць назвав потенціалом соціалізації [3, с. 149].

Кожен із суб'єктів соціалізації відіграє визначену роль, однак успіх соціалізації, безумовно, залежить від ефективності їхньої взаємодії. Соціальна відповідальність держави в сучасній економіці передбачає не просто систему соціального забезпечення та соціальних гарантій, вона як суб'єкт економічних відносин реалізує власні інтереси, пов'язані з гарантуванням суспільних і мериторних благ, а також через систему своїх інструментів забезпечує координацію дій економічних суб'єктів, певною мірою фіксує їх завдання, права й обов'язки, реалізуючи інтереси суспільства загалом. Функція соціальної відповідальності держави у певний спосіб узгоджується із соціальними функціями підприємств, громадських організацій і окремих членів суспільства. Щодо окремих громадян, то велике значення мають не просто способи й умови підвищення їхнього добробуту, але й можливості спільної реалізації низки соціальних потреб через діяльність громадських організацій.

Історично функції держави змінювалися. Найбільш важливими з них вважалися: 1) роль «нічного сторожа», яка полягала у захисті приватної власності й підтриманні суспільного порядку (класична школа); 2) роль абсолютного монополіста – регулятора всіх економічних і соціальних процесів, який розпоряджається усіма ресурсами й створеним продуктом (марксизм); 3) фактор стабілізації, що усуває диспропорції ринкової економіки шляхом управління суспільним попитом за допомогою фінансово-кредитних інструментів і стимулів (кейнсіанство); 4) роль арбітра, що визначає правила економічної гри та спостерігає за їх виконанням (Фрайбурзька школа неолібералізму); 5) інститут, мотивом функціонування якого є неспроможність ринку (Дж. Стігліц, Дж. Б'юкенен); 6) самостійний суб'єкт економічних відносин, що реалізує свої власні потреби та інтереси (Р. Грінберг і О. Рубінштейн); 7) повна корпорація влади суспільства, яка має свої інтереси і свій світогляд (В. Геєць).

Сьогодні у визначенні ролі держави найбільш популярним є інституціональний підхід, який дає змогу розглядати її з позицій дотримання договірних відносин з суспільством, коли великого значення набувають такі характеристики діяльності держави: консолідація гілок влади; досягнення соціального консенсусу й партнерства з бізнесовими структурами та громадянським суспільством; раціональна система перерозподільних відносин, яка сприяє ефективному використанню ресурсів та зростанню рівня життя населення; ефективна система оподаткування, яка максимально забезпечує використання податкових надходжень в інтер-

есах платників податків; забезпечення реальної соціальної захищеності. При цьому, як зауважує Дж. Стігліц, важливо пам'ятати про те, що «державні програми, навіть ті з них, що спрямовані на пом'якшення деяких ринкових невдач, впроваджуються у демократичних суспільствах не ідеальними урядами чи свавільними деспотами, а складними політичними процесами» [13, с. 116].

Функція соціальної відповідальності держави – це система відносин між державою, суб'єктами господарювання і населенням щодо мобілізації та використання ресурсів, товарів та послуг, які реалізують соціальне забезпечення та соціальний захист усіх груп населення, що дає змогу узгоджувати економічні інтереси як основу стабільності і соціальної безпеки. Соціальна відповідальність держави спрямована на забезпечення високого рівня економічної відповідальності через систему інструментів, що забезпечують координацію дій економічних суб'єктів і реалізацію їх економічних інтересів. Зокрема, вона реалізується через соціальну політику.

Соціальна відповідальність передбачає такі структурні елементи, як:

- 1) свобода вибору варіанта поведінки суб'єктом відповідальності;
- 2) соціальний суб'єкт, перед яким треба відповідати;
- 3) соціальні норми, що закріплюють і регламентують відповідальність;
- 4) підстави відповідальності, тобто встановлення моделі належної чи неналежної поведінки;
- 5) причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою суб'єкта відповідальності й наслідками цієї поведінки;
- 6) контроль і оцінка поведінки суб'єкта відповідальності;
- 7) можливість несприятливих наслідків для відповідального суб'єкта, визнаного винним [7].

На перший план у соціальній політиці висувається відповідальність суспільства за умови існування кожного його громадянина. Перш за все це стосується виробництва суспільних благ.

Соціальні функції держави історично змінюються. Основними характеристиками соціальної відповідальності держави у країнах із соціальною ринковою економікою з кінця 90-х років виступають забезпечення ефективного захисту соціально вразливих груп населення, які потребують державної підтримки; загальнодоступність соціальних благ, які гарантуються державою; формування та створення економічних умов, які дають змогу громадянам за рахунок власних доходів забезпечувати собі належний рівень споживання; зміцнення державних гарантій норм соціального забезпечення (встановлення прожиткового мінімуму, норм і правил соціального страхування тощо); розширення відповідальних функцій господарюючих суб'єктів і регіональних структур, які повинні забезпе-

чувати необхідний рівень соціального захисту населення на основі економічної самостійності та суверенітету; вдосконалення практики укладання колективних і трудових договорів; підвищення рівня соціальної відповідальності підприємств. Ці функції держави «патерналістські та протекціоністські щодо всього суспільства (а не лише економічній сфері) та усіх форм суспільного життя, і тому сприяють його соціалізації», – писав Дж. Стігліц [12].

У різних країнах цілі, засоби та інструменти соціальної політики розрізняються залежно від національних умов, тому досить різними є підходи до визначення моделей соціальної політики в сучасному суспільстві. Держава виступає у ролі організації за «контрактом», якій громадяни делегують частину своїх прав з метою ефективного виконання низки завдань. Такий інституціональний підхід дає можливість змінити управління до її масштабів і принципів функціонування, оцінювати результати функціонування владних структур з позицій виконання договірних відносин. Силу держави тепер важливо оцінювати і з погляду ефективності апарату примусу та адміністрування, і як чітку визначеність її інституціональних функцій, цінностей, взаємовідносин із недержавними інститутами. Вона повинна консолідувати гілки влади в інтересах суспільного прогресу, шукати і досягати соціального консенсусу та конструктивного партнерства з недержавними інститутами, сприяти ефективному використанню ресурсів і зростанню життєвого рівня, проводити виважену фіскальну політику, забезпечувати соціальний захист.

Не менш важливим економічним суб'єктом соціалізації виступає сфера бізнесу. У світі ідея соціальної відповідальності бізнесу зародилася в середині ХХ ст. й поступово поширювалася у великих корпораціях Заходу. А у 1999 році К. Аннан як Генеральний секретар ООН започаткував ініціа-

тиву Глобального договору з метою поширення принципів, пов'язаних із захистом прав людини, стандартами праці, боротьбою з корупцією та захистом навколишнього середовища, на стратегію та діяльність ділових кіл у всьому світі.

Системному забезпеченню соціальної спрямованості компаній сприяє створення і впровадження відповідних систем менеджменту. Загальні вимоги до таких систем визначені, як правило, міжнародними стандартами. Так, стійкому постійному дотриманню прав і забезпеченню задоволеності споживачів щодо отримання якісної продукції (послуг) може сприяти система управління якістю, створена відповідно до міжнародних стандартів ISO 9000. Для забезпечення надійних умов щодо захисту здоров'я власного персоналу доцільно запровадити систему менеджменту професійної безпеки відповідно до міжнародних стандартів OHSAS 18000. Умови для послідовного та цілеспрямованого захисту довкілля від негативного впливу компанії створює система екологічного менеджменту відповідно до стандартів ISO 14000. Стандарти SA 8000 (Остання версія Міжнародного стандарту соціальної відповідальності ISO 26 000) спрямовані безпосередньо на сприяння етичному поведженню компаній. Французький економіст М. Альбер у праці «Капіталізм проти капіталізму» виділив дві моделі соціальної відповідальності бізнесу в капіталістичній системі: англосаксонську і рейнську [1]. Англосаксонські моделі соціальної відповідальності бізнесу дотримуються США, Великобританія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Ірландія тощо. Рейнська модель представлена Німеччиною, більшістю континентальної Європи (особливо скандинавськими країнами) і Японією.

В сучасних умовах більш розповсюджена англосаксонська модель соціальної відповідальності. Її відносно легко впроваджувати, однак

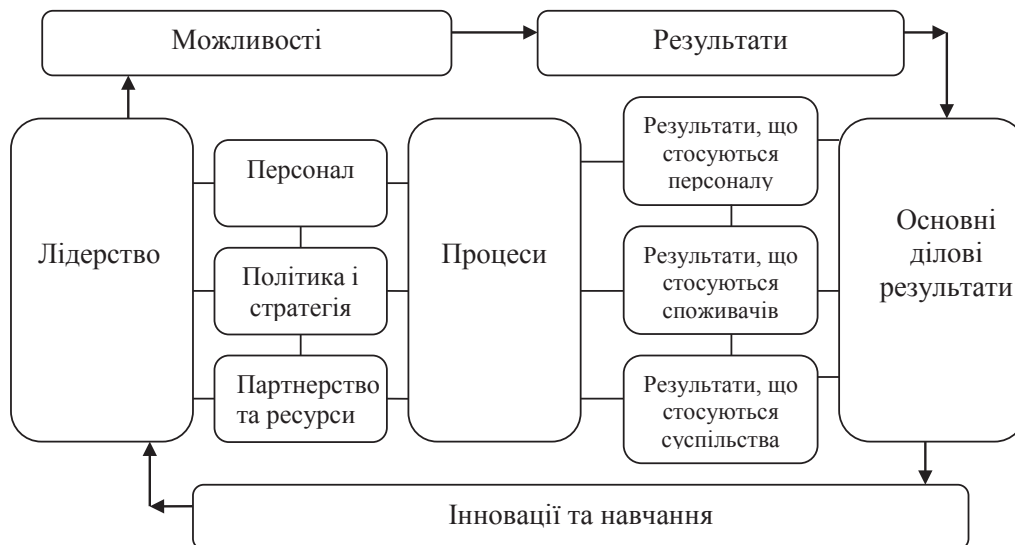

Рис. 2. Європейська модель досконалості (Модель EFQM)

Джерело: складено за даними [2, с. 187]

обґрунтувати її безпосередній вплив на зростання прибутковості компанії досить важко [11].

Водночас, якщо англосаксонська модель розглядає етичність відносин як засіб більш повного задоволення інтересів власників, рейнська модель виходить з необхідності рівного відношення до всіх груп зацікавлених осіб, особливо увагу приділяючи екологічним і соціальним програмам. Описом «ідеальної» організації вважається Європейська модель досконалості (Модель EFQM) (рис. 2).

Модель має дев'ять фундаментальних критеріїв, які об'єднані у дві групи: перша – це 5 критеріїв, що описують підходи у діяльності організації для досягнення результатів (лідерство, політика та стратегія, персонал, партнерство і ресурси, процеси); друга – чотири критеріїв результатів, яких досягає організація за рахунок використання результатів – тих, що стосуються споживачів; персоналу і суспільства. «Ідеальна» організація, згідно з Моделлю, умовно оцінюється в 1 000 балів. Відповідно до наведеної моделі передова світова практика соціальної спрямованості й активності компаній відображена у філософії та концепціях Загального управління якістю (TQM), до яких належать:

1) орієнтація на результат, тобто на задоволення інтересів усіх зацікавлених сторін: споживачів, постачальників, партнерів, персоналу, власників, кредиторів, представників суспільства; організація повинна вивчати, гармонізувати і задовольняти потреби усіх цих сторін, розділяючи з ними вигоду від отриманих результатів;

2) концентрація уваги на споживачах – вивчення вимог не тільки до якості продукції, але й до всіх сторін діяльності організації, які вони вважають для себе важливими, на основі оцінки та аналізу ступеня задоволення потреб споживачів;

3) лідерство та відповідність цілям, що передбачає значну увагу розвитку культури організації, охоплення розробкою місії організації системи цінностей, яка забезпечує єдність та чіткість цілей в організації, створює середовище, в якому люди можуть спільно працювати та досягати досконалості;

4) управління на засадах процесів і фактів, за якого вважається, що організація діє ефективніше, коли всі внутрішньо пов'язані види діяльності розглядаються як процеси і систематично управляються, а рішення приймаються на підставі надійної інформації, що включає оцінку з боку зацікавлених сторін;

5) розвиток персоналу, коли працівники розглядаються не як пасивні виконавці розпоряджень та інструкцій, а як творча сила, яка активно впливає на роботу організації;

6) постійне навчання, інновації та вдосконалення; заохочуються нововведення та висловлення оригінальних думок; до здійснення удосконалень залучаються споживачі, постачальники, партнери, персонал тощо.

Ініціатива Глобального договору в Україні започаткована у квітні 2006 року за підтримки провідних українських і міжнародних компаній та високих посадовців уряду України. У грудні 2016 року 266 організацій з усіх регіонів України започаткували Форум соціально відповідального бізнесу, який розробив Меморандум про соціальну відповідальність бізнесу в Україні [9]. Мета мережі Глобального договору в Україні – це поширення концепції соціальної відповідальності бізнесу в країні та започаткування проєктів, спрямованих на дотримання стандартів праці та захист прав людини.

Досвід соціальної відповідальності бізнесу показує реальні переваги, які отримує бізнес від виконання зазначених принципів. До них належать забезпечення суспільної репутації організації; зростання довіри населення до діяльності компанії, її товарів і послуг; ріст професіоналізму у утримання кадрового потенціалу на підприємстві; забезпечення лояльності персоналу компанії; можливість формування безпечного середовища діяльності та розвитку компанії завдяки власній корпоративній політиці; відповідність нормам і стандартам світової економічної спільноти; можливість формування партнерських відносин із владними структурами, громадськістю та ЗМІ.

Не менш важливе значення мають переваги, які отримує суспільство від виконання бізнесом принципів соціальної відповідальності, а саме можливість встановлення партнерських відносин між бізнесом, владою і громадськістю; можливість надання адресної екстреної допомоги нужденним; удосконалення та розвиток соціальної захищеності населення; можливість залучення інвестицій у певні суспільні сфери; можливість підтримки громадських ініціатив, інноваційних проєктів, розвиток соціальної та творчої активності населення, збереження і використання «інтелектуального ресурсу» на потреби країни й регіону.

Практика показує також існування обмежувальних факторів розвитку соціальної відповідальності: відсутність незалежної громадської експертизи соціальних і культурних проєктів та програм; наявні законодавчі обмеження розмірів і способів можливої допомоги нужденним; відсутність закону про благодійництво; велика кількість прохань за обмеженості ресурсів для благодійності; відсутність системи соціально відповідального бізнесу; відсутність системи інформування суспільства про соціальні та благодійні проєкти, про інвесторів соціальних програм та системи оцінки суспільством результатів соціальних програм бізнесу; небажання деяких керівників бізнесу слідувати принципам соціальної відповідальності та брати участь у формуванні позитивного іміджу бізнесу.

Соціальна відповідальність бізнесу не уявляється без виконання цієї функції й державою, й окремими громадянами, й громадськими

організаціями. Розподіл між ними соціальної відповідальності залежить від конкретного стану суспільства. У демократичних країнах Заходу громадянське суспільство виконує роль суб'єкта соціальної відповідальності, так само як держава й сфера бізнесу. Завданням держави є створення належних формальних умов діяльності громадських організацій, зокрема забезпечення частини фінансових ресурсів для надання соціальних послуг. Громадські організації можуть ефективно сприяти задоволенню потреб певних верств населення, певних територій, розв'язанню специфічних суспільних проблем чи проблем громади, оскільки вони ставлять за мету розв'язання таких проблем й спрямовують свої зусилля саме на це.

Для визначення місця і ролі громадянського суспільства в процесах соціалізації в Україні необхідно сформулювати чітке розуміння характеру та функцій громадянського суспільства з погляду національної специфіки, розкрити потенційну роль інститутів громадянського суспільства в посиленні соціальної відповідальності влади і бізнесу й визначити можливі напрями підтримки громадянського суспільства як засобу соціалізації.

Поняття громадянського суспільства вживається у наш час щонайменше у трьох значеннях: 1) як існування незалежних від держави громадських організацій, або так званого третього сектору; 2) як соціальна структура, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій й фактор впливу на державну політику (як сукупність груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичні процеси у суспільстві); 3) як система специфічних суспільних інститутів і їх взаємодія. До них належать добровільні громадські організації, незалежні засоби масової інформації, проведення виборів та референдумів, суди присяжних, козацькі дружини тощо. Громадські організації надають низку соціальних послуг, до яких належать вивчення проблем та потреб у соціальній допомозі; вивчення інформації про тенденції розвитку соціальних процесів у громаді; надання пропозицій до розробки місцевих соціальних програм; планування розвитку системи соціальних послуг та соціальних заходів на місцевому рівні; здійснення громадського контролю за якістю надання соціальних послуг та оцінка ефективності здійснення місцевих соціальних програм.

Висновки. Взаємовідносини держави, бізнесу і громадянського суспільства в процесі соціалізації економіки можна розглядати через визначення міри соціальної відповідальності кожного із цих суб'єктів та пошук механізмів їхньої взаємодії у справі розв'язання соціальних проблем та сприяння соціалізації економіки. Основними заходами здійснення соціальної відповідальності держави виступають соціальне і господарське законодавство; розроблення планів і програм соціального й економічного розвитку; забезпечення соціального захисту населення; соціально спрямована бюджетна політика; розроблення заходів, що сприяють встановленню соціальної рівноваги; підтримання та стимулювання розвитку національних традицій і звичаїв, стимулювання розвитку відносин соціального партнерства. Соціальна відповідальність бізнесу виявляється у взаємовідносинах зі споживачами, підлеглими, суспільством, акціонерами та компаньйонами. Засобами соціальної відповідальності бізнесу виступають добросовісна сплата податків, виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавств; виробництво якісної продукції; реалізація корпоративних програм підвищення фаховості співробітників; реалізація корпоративних програм з охорони та зміцнення здоров'я співробітників; реалізація корпоративних програм морального стимулювання персоналу; реалізація благодійних та спонсорських проектів; участь у формуванні позитивної суспільної думки про бізнес.

Громадянське суспільство виступає в ролі рівноправного партнера держави й бізнесу у вирішенні соціальних і суспільних проблем. Інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм упевненість у своїх силах, виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиставленні з іншими групами інтересів, систематизують, упорядковують, надають урегульованість протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер, і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

Подальші дослідження повинні зосереджуватися на механізмах узгодження економічних інтересів суб'єктів соціалізації економіки для досягнення більш вагомих результатів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Альбер М. Какой капитализм? Какая социальная политика? / М. Альбер, П. Козловски // Социальное рыночное хозяйство. – 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/272785.html>.
2. Благоев Ю. Корпоративная социальная ответственность: возвращение к истокам / Ю. Благоев // Российский журнал менеджмента. – 2006. – Т. 4. – № 3. – С. 186–190.
3. Геєць В. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. Геєць. – К.: НАН України; Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2009. – 864 с.
4. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків: [монографія] / [О. Грішнова, Г. Міщук, О. Олійник]. – Рівне: НУВГП, 2014. – 216 с.

-
5. Звонар В. Економічна система соціальної відповідальності: структура і функціонально-територіальні особливості / В. Звонар // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 1 (26). – С. 19–30.
 6. Колот А. Соціальне партнерство як інститут формування консолідованої соціальної відповідальності: теоретичні засади / А. Колот, О. Павловська // Социальная экономика. – 2013. – № 1. – С. 81–90.
 7. Кредисов А. Менеджмент у контексті розвитку економічної теорії / А. Кредисов // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 4–11.
 8. Кривоус В. Корпоративна соціальна відповідальність у контексті формування партнерських взаємовідносин між державою, бізнесом та суспільством / В. Кривоус // Журнал Європейської економіки. – 2016. – № 6. – С. 172–182.
 9. Офіційний сайт Глобального договору ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unglobalcompact.org>.
 10. Півняк Г. Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян: [монографія]: у 2 т. / Г. Півняк. – Дніпропетровськ: НГУ, 2014–. – Т. 1. – 629 с.